

se neobjevují již dějiny dané královskými dynastiemi, jako jsme tomu byli svědky za vlády Páhlaviovců, země se neglobalizuje, zůstává islámskou, ale navazuje na tradice tolerance, která byla charakteristická pro předkolonialistické období. Tím je země bližší prvotnímu islámu než mnohé druhé, které nesprávně nazýváme fundamentalistické, v nichž snaha o prvotní čistý islám je zameňována s extremismem. *Vladimír Kristen st.*

Jana Macháčová, Jiří Matějček:
Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích

1918–1938. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1999, 289 s., něm. res.

Problematika národnostních menšin a menšin obecně, respektive, mohu-li si dovolit vlastní definici, mocenskopoliticky a psychicky handicapovaných skupin nucených reagovat na postoje většinového obyvatelstva, zhusta reflektujícího menšiny jako neautochtonní nebo nepatřičné skupiny, patří v současnosti k celospolečensky frekventované tematické. Vedle řady vědeckých konferencí, sborníků, studií apod. se tato otázka diskutuje na úrovni mezinárodní i domácí politiky, právě tak jako nadací a občanských sdružení. I v tomto případě vede samozřejmě konjunktura často k nekvalitě založené neznalostí, nebo utilitarismem, respektive vlastním zájmem. Přestože nevědoucí politici využívající motiv lidských práv mívají větší společenský ohlas než skuteční odborníci, je třeba ve fundovaných analýzách pokračovat a lépe „popularizovat“ vlastní práci (z tohoto úhlu pohledu pokládám náklad recenzované knihy /450 ks/ za nízký).

Národnostně heterogenní oblast Slezska a severní Moravy, bezprostřední prostor badatelů Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě, náleží k laboratoři, v níž lze otázku etnických a národnostních menšin velmi nosně řešit. Zcela právem se opavské pracoviště stalo rovněž jakýmsi koordinátorem výzkumu sociálních východisek (pozic) národnostních menšin v rámci střední Evropy. V žádném případě se tu v 90. letech nezačínalo na „zelené louce“. Jiří Matějček, Jana Macháčová i další vědečtí pracovníci Slezského ústavu patří ve sféře sociálních dějin k vysoce uznávaným odborníkům, bez jejichž práce – obšírných analýz hospodářské a sociální situace založených na velkém rozsahu kombinovaných statistických pramenů – by i náš obor stavěl často na vodě. Česká etnografie a etnologie je dosud ocenila především jako iniciátory a autory řady studií k sociálním dějinám 19. století (které je samozřejmě překračováno do 18. a 20. století), etnografie dělnictva, jedna z nejuznávanějších a nejproduktivnějších specializací našeho oboru v jeho poválečném vývoji, se opírala především o Matějčkovy vysoce erudované analýzy utváření hornické skupiny v zemích Koruny české od konce 18. století do první světové války a o dva svazky věnované průmyslovým oblastem českých zemí v rozmezí let 1780 až 1945 (1987, 1991).

Recenzovanou knihu, výstup jednoho z nejužitečnějších projektů Grantové agentury České republiky v uplynulém desetiletí, lze tak do jisté míry označit za jakousi sumarizaci dosavadního snažení autorské dvojice. Ta její cíl charakterizovala jako „pokus o řešení otázky, zda sociální pozice národnostních menšin v českých zemích ... byly tak špatné, případně tak odlišné od sociálních pozic

... většinové, tj. české národní skupiny, nebo se tak prudce zhoršily, že to muselo vést k zásadním, ve společném státě neřešitelným rozporům, které nakonec podstatně přispěly k zániku meziválečného Československa“ (s. 9). Tento výzkumný záměr řešili autoři především na vzorku německé menšiny, jež tvořila téměř jednu čtvrtinu obyvatelstva Československé republiky (oproti dvěma třetinám Čechů a Slováků, tzv. státotvorných národů), v českých zemích pak dokonce 30,60 % v roce 1921 a 29,58 % v roce 1930/ s. 111, Tabulka 1/), polské menšiny (její počet představoval jen nepatrný zlomek občanů v českých zemích: 1,03 % v roce 1921 a 0,87 % v roce 1930 /tamtéž/), v menším rozsahu i menšiny židovské víry (k židovskému náboženství se hlásily v roce 1921 1,3 % obyvatelstva českých zemí /s. 116/) a národnosti i minority romské (v tehdejší terminologii cikánské), v roce 1939 údajně šestitisícové (s. 117). Přestože autoři na základě kritického rozboru dosavadní odborné produkce naznačili „subjektivní“ prožitek sociálních východisek, což je po mém soudu jeden z nejaktuálnějších úkolů badatelů soustředěných k dějinám mentalit, k historické antropologii, věnovali se – v souladu se svou specializací, s vypěstovanou schopností kritického zhodnocení dosavadních českých i německých děl k národnostní problematice psaných nejen ze sociálních pozic a z nejrůznějších hledisek problematických pramenů k hospodářským a sociálním dějinám – především otázce „objektivních“ faktorů sociálních pozic. Soustředili se na příčinnou závislost vybraných, z literatury převzatých statistických dat. Konkrétní výsledky „objektivních“ podmínek existence a možností chování národnostních menšin (respektive statistické ukazatele

v kontextu územní homogenity či rozptýlenosti, přírodních podmínek, dlouhodobě působících objektivních procesů, doprovodných procesů zprůmyslnění) přitom měly umožnit korigovat teze naší marxistické historiografie i šovinisticky laděné německy psané odborné produkce (badatelská dvojice se vyrovnávala s prvorepublikovou literaturou sudetoněmeckou /J. Pfitzner, E. Franzel a d./), jejím poválečným pokračováním i časovou českoněmeckou publicistikou. Zároveň se však autoři podnětně vyslovili také k metodickým problémům, k obtížím s charakterem pramenů, s vyvíjející se terminologií (osobně se mi zdá, že mohli být sami kritičtější v kapitole o definicích podávaných jednotlivými teoretiky v oblasti výzkumu národ, nacionalismus, zvláště se to týká pojmů národ, menšina, etnikum, v případě úvah o významu jazyka by bylo užitečné reflektovat práce Miroslava Hrocha /Jazykový program národních hnutí v Evropě, jeho skladba a sociální předpoklady. ČČH 93/1995, s. 398–418 nebo V národním zájmu, Praha 1999, s. 53–82/), k nesnázím způsobeným změnou vládnoucích ideologií, značnou národnostní ohraničeností historických prací, které odhlížejí od kritérií obecného a specifického ve vývoji českých zemí atd. Zejména v podkapitole Situace v českých zemích a v třetí kapitole se autoři přihlásili k současným moderním českým historiografickým tezím, nebránícím se uznání vlivu vyspělejší německé kultury v rakouském státu, v třetí kapitole věnované přehledu literatury k tématu (chvályhodně s širokým mezioborovým záběrem, především však vzhledem k početnosti a významu soustředěných k německé menšině) upozornili na nedostatečně využitě podněty, jež přinesla současná německá historiografie (vedle Evy Hahnové, jejíž

práce, jakkoli mimořádně inspirativní, by si ovšem zasloužila, i s ohledem na konfrontační diskusi s Evou Broklovou, uznávanou českou historičkou první republiky, obšírnou kritickou analýzu, šlo především o kielského profesora Rudolfa Jaworského). Nejnovější výzkumy uskutečněné v rámci projektu „Český antisemitismus jako součást české kultury a konstanta židovských dějin. Pohled antropologie /1869–1938/“ (Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií a Židovské muzeum v Praze) ale vyvracejí pro první republiku tezi o neuplatňování „práva na vzdělávání v mateřském jazyce“ a neexistenci „zájmových organizací na národnostním principu“ /s. 41, dále viz. s. 53/ (prvá existovala již od roku 1899).

Vlastním jádrem knihy však bylo sledování populací národnostních menšin podle indikátoru početnosti, příslušnosti k sektorům ekonomiky, k odvětvím výroby a služeb, tzv. postavení v povolání, ukazatelů demografických, geografických, ekonomických a materiálních pozic, kulturních a mocenských východisek ve srovnání s českou většinou (srov. s. 93).

Na základě jejich kritického vyhodnocení a originální kombinace autoři přesvědčivě dokázali, že demografická východiska (zejména dlouhodobý pokles porodnosti a u Němců i sňatečnosti) byla handicapující jak pro německou, tak pro početně nevýznamnou židovskou menšinu (souhrnně s. 257, 258, k německé menšině viz. s. 110, 117, 175, 177, 178, 195 a 196, k židovské s. 117, 187). Obě tyto menšiny náležely podle Sundbaergovy klasifikace k regresivnímu typu, zatímco Poláci byli blíže k progresivnímu typu (souhrnně s. 258, dále s. 117, 175, 177). Sektorová skladba byla nepříznivá pro německou menšinu, která se od počátku 20. století ve třetí sféře začala

opoždovat za českou většinou (souhrnně s. 259, 260, dále viz. s. 220, 222, 226, 228); v kritické analýze však autoři upozornili, že tato tendence měla své kořeny již ve 13. – 16. století (srov. s. 228), v první republice nevyhody pouze vystoupily a nahromadily se (s. 262, 263), a souvisela s rozmístěním německé menšiny (tamtéž, s. 200, 202–203, 204 a d.). Ta se ovšem zřejmě musela vyrovnávat i se sestupnou sociální mobilitou (souhrnně s. 261, 170, 173, dále s. 128, 130, 132, 133, 134, 149), zatímco východiska polské dělnické a židovské středostavovské (historickými podmínkami deformované) minority zůstala zakonzervována (souhrnně s. 261, k polské populaci srov. s. 134, 135, 152, 163, 172, k židovské s. 135, 163). Ve velmi nevhodném postavení se německá menšina nacházela i vzhledem k omezenějším podmínkám migrace do vnitrozemí (souhrnně srov. s. 262, dále s. 153). Fenomén nezaměstnanosti v době světové hospodářské krize, bezesporu vyšší a stabilnější mezi Němci než mezi Čechy (s. 236 až 239), jev, jímž marxistická historiografie objasňovala příklon většinové česko-německé menšiny k henleinovskému hnutí, posléze Jana Machačová a Jiří Matějček oprávněně dali do souvislosti se všemi těmito faktory (souhrnně s. 264). Naopak – v souladu se závěry české historiografie – autoři konstatují, že si německá menšina v Československé republice udržela a polská menšina získala „rozsáhlou diferencovanou strukturu kulturních zařízení různého druhu“ (souhrnně s. 264, k polské menšině s. 251, 252). Německý podíl na vládě však pochopitelně odpovídal tendenci čechizace klíčových mocenskopolitických postů. Autoři dospěli k závěru, že „situace německé menšiny se relativně, ale i absolutně zhoršovala“ (s. 265), ideu

plánovitě sociální nebo hospodářské diskriminace ze strany vládnoucí většiny však nepotvrdili. Závěry učiněné na základě výzkumu menšinových sociálních pozic se tak překryly s tezemi šířejí pojatého výzkumu společné německo-české komise historiků (srov. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století. Praha 1996, s. 13).

Blanka Soukupová

Peter Salner: Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou.

Bratislava, Zing Print 2000, 295 s., angl. res.

V poválečném období tabuizované židovské téma se stalo po roce 1989 četným jak v odborné literatuře, tak i v médiích a uměleckých dílech, především ve filmu. Zvláště dnešní mladou generaci přitahuje Židovstvo jako neznámý, a proto i tajemný fenomén. Prizmatem česko-židovských vztahů si pak objasňuje své vlastní místo ve společnosti a zároveň se snaží – často v jakémsi generačním vyhraňování – vyrovnat s tíživým dědictvím minulosti. Každá konjunktura střídající období mlčení a utajování však plodí nebezpečí kvalitativní nevyrovnanosti. Pro staronový jev židovství to platí ve zvýšené míře: vedle inspirativních titulů erudovaných badatelů se objevila řada prostých popisů, často s emocionálně zainteresovanými východisky a tezemi, popisů vytrhujících výzkum židovství z celospolečenských podmínek. Znovu a znovu omílaná mylná tvrzení typu „jak na obranu Židů tehdy (v tzv. hilsneriádě – poznámka BS) Masaryk napsal...“, pak ve svém konečném důsledku vyvolávají dokonce pochybnosti o smysluplnosti dalšího výzkumu.

Z tohoto důvodu je nutné přivítat práci

bratislavského etnologa P. Salnera, v letošním roce slavícího kulaté jubileum, badatele, jenž se rozhodl shrnout své výsledky několikaletého fundovaného etnologického terénního i archivněhistorického výzkumu: různými technikami a metodami provedenou analýzu rozmanitých pramenů (podceněn zůstal pouze český sionistický a českožidovský tisk první republiky, povzdech nad nedostatkem materiálu z let 1918–1919 by možná po jeho excerpce nemusel být tak hluboký) do reprezentativní knížky. Syntetické dílo nezapře tu skutečnost, že se Salner pohybuje v židovství jako ve své realitě, jak výběrem archivních pramenů (využíváním materiálu vzešlého z činnosti Židovské náboženské obce v Bratislavě v celém poválečném období, detailní obeznámeností se současnými aktivitami slovenských Židů), tak vyrovnaným hodnocením rivalit mezi ortodoxií a asimilantstvím a především lehkostí citlivého pohybu v terénu i přemítáním o budoucnosti, vnějších (včetně konjunkturálního přehodnocování slovenských dějin na nejvyšších politických místech) i vnitřních rizikách slovenského židovství, úvahách po mém soudu zcela realistických.

Knížka je sevřena Salnerovou základní tezí: oscilováním židovské identity mezi tradicí a asimilací (nakolik lze říci modernizací?). Salner přitom ovšem sám podtrhl, že se slovenské židovství zřejmě bude stále intenzivněji projevovat ve svých mimonáboženských podobách. Otevírání se židovské komunity nehalachickým Židům vnímá jako nezvratitelný vývojový trend. (Jistěže se tu nabízí srovnání slovenských poměrů s ortodoxněžidovským řízením ŽNO v Praze.) Salnerem zvolené východisko se stalo rovněž určujícím pro koncepci knihy i prolínání z historického hlediska někdy vzdálených časových